

Nobelesdi

1. Gyászmunka

Stern doktornak hívták azt a családukban legendássá lett gyermekorvost (a keresztnévét nem tudom, és ma már nincs kitől megkérdezni), aki a világháború alatt rövid ideig a húgom egészségének, valamint az enyémmek őrizője volt. Személyesen róla persze semmi emlékem nem maradt, hiszen még két esztendősem voltam, amikor utoljára megvizsgált engem. De szüleimet számtalanszor hallottam beszélni róla, és hosszú időbe telt, amíg – talán már a gyermekkorból is kinőve – el tudtam képzelni jobb orvost nála. Többször elmondták a történetet, hogyan alakították át gettóvá, és zárták le Szatmárnémeti egyik lakónegyedét, hogyan hozták be szekerekkel a környékbeli falvak zsidó lakosságát, hogy odatereljék őket is a már ott zsúfolódó városiak közé. Hogyan zavarták el Apámat és Anyámat, amikor a gettó kapujánál a gyermekorvosnak szánt csomaggal jelentkeztek, majd a címzett nevét viselő csomagot – egy-két másik alkalommal is – a szerencsére és bennlevők szolidaritására bízva, egy őrizetlen részen átadták a magasra épített, átláthatatlan kerítésen.

Stern doktor, a felesége és két gyermeke sohasem jött vissza. Tudtommal még csak hír sem érkezett róluk. A sorsukról szóló történet újra és újra elmesélésével, meghallgatásával tulajdonképpen gyászoltuk őket. Szóba kerültek persze más zsidó ismerősök is, de ez a család volt a legközelebb hozzánk. Ma is – a korommal rohamosan gyarapodó számú – számon tartott személyes elhunytjaim közé tartoznak.

Minderről azért lett aktuális beszélni, mert nem értem, mit vár tőlem a frissen Nobel-díjas Kertész Imre író, akinek egy ez évi októberi nyilatkozata szerint „Magyarország még nem nézett szembe (...) a holokauszt kérdésével”, „a magyar társadalom eddig elutasította az erre való reflexiót”, így a „magyar kultúrában még nem vert gyökeret a holokauszt tudata”. Bár életem nagyobbik részét Erdélyben töltöttem, az utóbbi időben pedig Svédországban élek, mindig is a magyar kultúrkörön belül léteztem, távolról is a magyar nemzet része voltam és maradtam, és ezen már nem is lehet változtatni. A megszólítás tehát nekem is szól.

A németek által létrehozott haláltáborokról a családban, gyermekként hallottam először, majd gimnazistaként láttam az *Anna Frank naplóját*, amely a jelentősebb színházi emlékeim közé tartozik. A borzalmak részleteiről egyetemi éveim alatt (1960-65) a Magyarországon kiadott *Akcióban az SS* című könyvből olvastam a kolozsvári egyetemi könyvtárban. Akkoriban jelent meg (újra) dr. Nyiszli Miklós *Orvos voltam Auschwitzban* című visszaemlékezése, amelyből meglehetősen teljes képet kaphattunk az akkor már régen szimbólummá vált koncentrációs táborról. Gondolom, furcsa lenne, ha itt fel akarnám sorolni minden ilyen tárgyú olvasmányomat, színházi- vagy filmélményemet. Cseppet sem érzelemmentes ismereteimet megosztottam aztán a nagyváradi diákjaimmal is, akik között körbejárt a Nyiszli Miklós kötetem (amíg valaki el nem felejtette visszaadni).

Mit akar hát most tőlem a Nobel-díjassá lett Kertész Imre? Nincs is olyan ismerősöm, aki ne ismerné, és ne érezné át a hajdani események tragikumát. Miféle „gyászmunkát” vár tőlem, tőlünk, amiről az egyik interjújában beszélt (*gyászmunka* – micsoda embertelen megnevezése annak, amire vonatkozik, bár vitathatatlan, hogy a „*gyermektermelés*” szakterminusa túltesz rajta); mintha módja (és joga) lenne belevájkálni a lelkünkbe, hogy vajon megfelel-e az ő igényeinek az az együttérzés és felháborodás, amellyel a koncentrációs táborok áldozataira gondolunk.

Persze nincs olyan társadalom, amelyben az embertelen viszonyulás, a gonoszság valamilyen formában ne lenne jelen. Anyám egy ízben egy ismerősével találkozott (akit én gyermekkoromban hisztérikus vénkisasszonynak tartottam, és úgy véltem, nincs ki minden kereke), amikor a falvakból a gettóba tartó szekérsor elvonult előttük az utcán. Bizony akadtak olyanok, akik kárörömmel szemlélték a látványt. Az említett hölgy hangosan mocskolta a szekereken ülőket. Anyám megdöbbenve rászólt, és megkérdezte: Mit vétettek neked még a gyerekek is? – Hagyd csak – mondta a nő –, a kis zsidóból lesz a nagy zsidó.

Ennek a pandanjával is találkoztam. Már nagyfiú voltam, gimnazista, és Anyám megtiltotta, hogy valaha is betegyem a lábamat az iskolaorvoshoz. Egy alkalommal két haveremmel az orvosi szoba előtt mentünk el, és a fiúk valamiért be akartak menni. Velük tartottam. Se azelőtt, se azután nem láttam Anyám arcán olyan felháborodást engedetlenségem miatt, mint akkor, amikor megemlítettem ezt a látogatást. Ezután mondta el, mi a tiltás oka.

Apám könyvkereskedőnek tanult, és a háború elején sikerült állami kölcsönrel üzletet nyitnia. A háborúban katona volt, majd fogságba esett, és ezalatt Anyám vezette a boltot. Már béke volt, amikor egy napon bement hozzá a könyvkereskedés épületének társtulajdonosa, egy gyermekorvos, aki valamelyik koncentrációs táborból szabadult. Grósznak hívták. Kijelentette, hogy mindazért, ami történt, minden keresztény és minden magyar felelős. És vegye Anyám tudomásul, hogy amennyiben a testvére gyermekei nem jönnek vissza (neki nem volt gyermeke), akkor ő gyilkolni fog, és majd összetépheti az orvosi diplomáját. Tanúja nem volt ennek a beszélgetésnek. Nem sokkal később a szatmárnémeti városi kórházban tizennégy csecsemő halt meg egy napon. Tea helyett *tévedésből* valami egyebet itattak velük. Grósz volt a szolgálatos orvos. A szándékosság nem volt bizonyítható, de gondatlanság címén három évre ítélték. Az orvosi diplomáját azonban nem veszítette el, és ő volt az az iskolaorvos, akihez nekem nem volt szabad betennem a lábamat. Azt hiszem, a holokauszt áldozataiért folytatott *gyászmunka* erről a tizennégy csecsemőről sem feledkezhet meg.

2. A művek

Kertész Imre könyvei számtalan nyelven megjelentek, svédül is, így a Nobel-díj bizottság számára könnyen hozzáférhetőek voltak. Állítólag a díjat mindenekelőtt a *Sorstalanság* című könyvével érdemelte ki, amelyik a forgalomban levő művei közül elsőként született, és a szerző deportálását, valamint a koncentrációs táborokban vele történt események, szerzett ismeretek párlatát tartalmazza. Ezt a könyvét tizenhárom évig (1960 és 1973 között) írta egy igen érzelemmentes száraz stílusban. Ezt későbbi írásaiban (*A gondolatnyi csend; Gályanapló*) több ízben is tudatos törekvés eredményének mondja, és azzal indokolja, hogy a „regényíró kénytelen elhagyni a borzalmakat, a legvégletesebb élményeket, mert azok nem töltenek be művészi szerepet a könyvében”. Szerinte „a stilizálás mögül minduntalan álnokul kikandikáló” dráma „ebben a szituációban egyszerűen nem igaz”; a mű „nyelvi és filozófiai világa” dönti el, hogy az író mit hasznosít élményeiből, és végül is így készül az „objektív regény”.

A szerző életrajzában mindenütt az áll, hogy Auschwitzba deportálták. Ez így is van, egy kis finomítással: nem a tulajdonképpeni Auschwitzba, hanem a szomszédságában levő, Auschwitz II-nek is nevezett Birkenau karanténtáborba vitték, ahonnan két-három nap után Buchenwaldba, majd az ahhoz közeli Zeitz helységbe került, ahol egy gyárban dolgoztatták. A fent említett szerkesztési elvek értelmében azt várnánk, hogy a megfogalmazás és az elhagyások módozata révén jobban érzékelhető lesz az a szörnyőség, amit deportálásnak és koncentrációs tábornak nevezünk, és például az őrszemélyzetet alkotó német katonákat is a szerepüknek megfelelő légkör jellemzi majd. Ezzel szemben ilyeneket olvashatunk: a deportáltakat szállító vonaton a „csendőrök is ott voltak, puskásan, mogorván, állig gombolkozottan – valahogy, mint akik kívánatos árucikkre felügyelnek, de hozzá már nemigen nyúlhatnak, s gondoltam, bizonyára egy önáluk is magasabb hatóság: a németek miatt.” A főhős, Köves György, miután a németek megóvják a magyar csendőröktől, Auschwitzba érkezik, és az ott látott SS-ekről így vall: „Kijelenthetem, cseppet sem találtam őket veszedelmeseknek: kényelmesen föl s alá jártak, cirkáltak az oszlopok egész hosszában, kérdésekre válaszoltak, bólogattak, némelyönket szívélyesen háton vagy vállon is veregettek.” Az érkezettek munkára, illetve gázkamrába válogató orvoshoz is mindjárt bizalmat érzett, mivel annak igen jó megjelenése és jóságos tekintetű szeme volt. A tartalom és a stílus ferde viszonyáról, valamint a főhős finoman szólva különös erkölcsi lényéről tanúskodik a következő mondata: „Közben – hallom – végig igen szívesek hozzájuk, gondoskodás, szeretet veszi őket körül, a gyermekek labdáznak meg énekelnek, s az a hely, ahol megfullasztják őket, igen szép, gyepliget meg ágyások közt fekszik: ezért is keltette mindez végül némiképp bizonyos tréfák, valahogy affajta diákcsíny érzését bennem.” Erre nemigen tudunk mást mondani, mint hogy ez nem egy normális érzésű ember megfogalmazása.

1945 tavaszán Buchenwald felszabadul, s a főszereplő hazamegy Budapestre. Nem jut eszébe megköszönni Istennek a szabadulást, a betegséget sem, ami miatt hónapokig nem kell dolgoznia, a kórházban fekszik, ahol olyan emberekre (rabokra) talál, akik segítségére vannak a szinte csoda számba menő életben maradásban, inkább gyűlöletet érez mindenki iránt, és igazságtalanul vádaskodik azokkal a zsidó ismerőseivel, akiket nem hurcoltak lágerbe. Végigolvasva minden könyvét, még ha tagadná is az egyezéseket, biztosak lehetünk abban, hogy Kertész Imre önarcképe ez.

Tulajdonképpen minden írását a szeretetlenség hatja át, mintha a szeretet érzése ismeretlen lenne számára. Szemében az emberek olyanok, mint a tárgyak, legtöbbször terhesek számára, legjobb

esetben valamilyen szempontból hasznosaknak tartja őket. Egész életművében egyetlen szereplő van, akit némi melegséggel ábrázol: az első felesége (*Az angol lobogó*), akiről egy interjúban kiderül, hogy képzeletbeli személy.

A *kudarc* című könyvébe beiktatta a Magvető Kiadónak a *Sorstalanság* megjelentetését visszautasító levelét. (Remélhetőleg hiteles a szöveg; tartalma ezt nagymértékben valószínűsíti.) Érdemes idézni:

„Kéziratát kiadónk lektorai elolvasták, egybehangzó véleményük alapján regénye kiadására nem vállalkozhatunk.

Úgy véljük, élményanyagának művészi megfogalmazása nem sikerült, pedig a téma iszonyatos és megrázó. Hogy mégsem válik az olvasó számára megrendítő élménnyé a regény, elsősorban főhőse enyhén szólva furcsa reakcióin múlik. Azt még érthetőnek találjuk, hogy kamasz hőse nem fogja fel azonnal, mi is történik körülötte (a munkaszolgálatosok behívása, a sárga csillag kötelező viselete stb.), de azt már nem tudjuk megmagyarázni, hogy a koncentrációs táborba érve miért látja »gyanúsnak«, a kopaszra nyírt foglyokat. A rosszízű mondatok tovább folytatódnak: »az arcuk sem volt épp igen bizalomgerjesztő: szétálló fülek, előre meredő orrok, beesett, apró, ravasz fényű szemek. Csakugyan zsidóknak látszottak minden tekintetben.«

Elhihetetlen az is, hogy a krematóriumok látványa »bizonyos tréfák«, »egyfajta diákcsíny érzését« keltik benne, hiszen tudja, hogy megsemmisítő táborban van, pusztán zsidó volta elég ahhoz, hogy meggyilkolják. Magatartása, visszás megjegyzései taszítják és sértik az olvasót, s bosszankodva olvassa a regény befejezését is, hiszen a regény főhősének eddigi magatartása, részvétlensége nem ad alapot arra, hogy erkölcsileg ítélkezzen, felelősségre vonjon (pl. a házukban lakó zsidó családnak tett szemrehányásai). Szólnunk kell még a stílusról is. Mondatainak nagy része ügyetlen, körülményesen fogalmazott, sajnos gyakoriak az ilyenfajta fordulatok: »...nagyjában-egészében valóban...«; »igen természetesen, s kissé emellett...«

Kéziratát ezért visszajuttatjuk Önnek.

Üdvözlettel.”

A levél tartalma teljes mértékben helytálló, és ma is érvényes. Ebből a *regényből* hiányzik a holokauszthoz való érzelmi viszonyulás, de a vele kapcsolatos erkölcsi állásfoglalás is. Ettől persze még kiadhatták volna, hiszen hány silány stílusú lélektelen könyv van manapság a világirodalom sikerlistáin. De hogy a *Sorstalanság* mitől lett ennyire felkapott, ez a kérdés még megválaszolásra vár.

Egyébként a könyv címe félremagyarázásokon alapul, és valószínűleg csak a mehökkentés vágya hozta létre. Néhány nyelv értelmző szótárában megnéztem a sors szó jelentését. Egyöntetűen kétféle értelmet tulajdonítanak neki: vagy valaki életének szükségszerű, tehát gyakorlatilag nem befolyásolható, legtöbbször kedvezőtlen alakulása, vagy pedig az a hatalom, amely életünket irányítja. Következésképp teljesen téves Kertész felfogása, amely szerint a sors a döntési „szabadságunkból következő szükségszerűség”, a sorstalanság pedig az, amikor „a ránk kirótt determinációkat éljük végig valóságként” (*Gályanapló*). Ha a sors szóhoz ragaszkodik, akkor a *balsors* címet vagy ennek valamely változatát kellett volna könyvének adnia.

A később írt művei több vonatkozásban különböznek a *Sorstalanságtól*. Így az addig igen merev stílus lazábbá, változóbbá, egyenetlenebbé válik. A legszembetűnőbb újdonság, hogy a szerző érzelmileg is a középpontba helyezi magát. Ez kapcsolatban lehet azzal, amit *A kudarcban* magáról mond: „a regényem befejezése után valamiféle változás zajlott le bennem; (...) sorsomat már-már egy író sorsaként kezdtem mérlegelni.” A többi embert továbbra is jelzésszerűen, érzelemmentesen, szinte tárgyként ábrázolja. Talán ennek igazolására született az a különös elmélete, hogy „a regénynek el kell tekintenie a jellemektől”, valamint az, amely szerint az irodalom régebben a többi emberrel foglalkozott, „ma már azonban az író kizárólag csak önmagáról beszélhet: hogy ő hogyan él (próbál élni), hogy ő hogyan tanácstalan és menthetetlen” (mindkét idézet a *Gályanaplóból*). A saját életét viszont (mint aki a *Sorstalanság* írása közben már rászokott) folyamatosan nyomasztó kiszolgáltatottságként jeleníti meg, de immár nem távolságtartással, hanem az önmagával való, némileg visszafogni igyekezett, de őszinte együttérzéssel.

Néha eléggé fárasztó olvasni Kertész írásait. Helyenként előszeretettel és ismételten pontosít lényegtelen vonatkozásokat (pl.: „Egy ilyen őszi reggelen, nem, inkább már délelőttön...” – *Az angol lobogó*), mintha azt gondolná róluk, hogy ezek így tetszetős stílusdíszítmények. Másutt valamely

dolgot többszörösen és kissé üresben körbejáró, az intellektuális élménynyújtás látszatával szolgáló kacskaringós eszmefuttatásokkal teszi próbára az olvasó idegeit (például *A kudarc* első részében). Írásai gondolattartalmát egyrészt olvasmányjaiból, neves szerzőktől vett idézetekkel gazdagítja (különösen a *Gályanapló*ban), másrészt maga is igyekszik hozzáadni a magáét. Az olvasónak nem egyszer az előbbiekkal sincs miért egyetértenie, a Kertész saját termése viszont nagyon gyakran megkérdőjelezhető, legtöbbször hamis vagy félig se átgondolt gondolatok töredékeiből áll, gyakran csak álbölcsesség, közhely, esetleg olcsó szójáték vagy élcserű próbálkozás. Csak néhány példa a röviden idézhetőkből: szójáték: „...életünk tarthatatlansága vezet felismeréseinkhez, melyek fényében felismerjük, hogy életünk tarthatatlan...” (*Kaddis...*); erőltetett élc: „Ha meghalt az Isten, ki nevet majd a végén?” (*Gályanapló*); tartalmat nélkülöző mondat: „Tudom már, mi a szabadság: a szabadság az, ami *nincs*.” (*Gályanapló*); istengyűlölő nagyképu szellemeskedés: „Az ember Isten rossz lelkiismerete.” (*Gályanapló*); torz erkölcsiségre utaló képtelen képzettársítás: „A túldíszített templomban van valami ízléstelen ámitás, ami egyenesen megbocsáthatatlan. Olyan, akár a felpántlikázott hóhérbárd.” (*Valaki más*)

A leginkább azokkal a gondolataival lehet egyetérteni, amelyek vitatják, hogy a mai európai világ valóban a legjobb lehetséges lenne; amelyek megállapítják, hogy „a legalitását a tömeggel igazolni kívánó hatalom abba a helyzetbe került, hogy elpusztíthat minden magasabb rendű létformát.” Sajnos csak az alapdiagnózist mondja ki, a mélyebb vizsgálódás hiányzik nála, és nem von le semmilyen következtetést.

A *Sorstalanság* (1975) után íródott könyvekről is ejtsünk néhány szót a megjelenés sorrendjében. A *nyomkereső* két furcsa, detektívregény-szerű történetet tartalmaz.

A kudarc (1988) alapgondolata abból az élményből fakadt, hogy a Magvető 1973-ban visszautasította a *Sorstalanság* kéziratát (közben két év múlva kiadta a Szépirodalmi Könyvkiadó). Egy hosszú, az „öreg” író hétköznapjait és gondolatait tartalmazó bevezető rész után kaffkai ihletettségu valódi regény következik, amelyben van egy adag Déri Tibor *G. A. úr X-ben* című könyvének légköréből is. Mint Kafka könyvei, ez is a meghatározhatatlan forrású kiszolgáltatottság regénye.

A *Kaddis a meg nem született gyermekért* (1990) nem az, mint aminek a címe sugallja. A kaddis elhunytért mondott arám nyelvű imát jelent, de itt a gyermek csak a sok kemény *Nem!* formájában van jelen, amit a gyermekvállalás gondolatának felvetésére mond a főhős. Az egész írás ez utóbbiról szól, és a befejezés, amelyik az egyedüli imának tekinthető rész, ugyancsak reá vonatkozik, ahol önsajnálattal telve mondja: „Utolsó, nagy összeszedettségemben felmutattam még esendő, makacs életemet – felmutattam, hogy azután magasra emelt két kezemben ennek az életnek a batyujával elinduljak és, akár sötét folyam sodró fekete vizében,/ elmerüljek, /Uramisten! /hadd merüljek el/ mindörökké, / Ámen.”

Az *angol lobogó* (1991) egy 56-os pillanatkép hosszú lére eresztett bekeretezése által létrejött írás.

A *Gályanapló* (1992) harminc esztendő (1961-1991) feljegyzéseiből készült. Mind címe, mind tartalma azt sugallja, hogy szerzője ebben a periódusban gályarabként élte az életét Magyarországon.

A *Jegyzőkönyvben* (1993; egy kötetben jelent meg Esterházy Péter *Élet és irodalom* című művével) azt a kudarcos élményét mondja el, amikor 1991-ben a magyar vámosok visszaküldték Budapestre az osztrák határról, mivel nagyobb összegű valutát találtak nála, aminek a kivitelére előzőleg elmulasztott engedélyt kérni, és amit kérdésre letagadott.

A *Valaki más: a változás krónikája* (1997) Kertész életmódja, nézetei módosulásának, a magyarokkal szembeni növekvő indulatainak a vázlatos képe. Pedig nem lett valóban más ember, mint ahogy azt a könyv címe sugallja.

A *gondolatszerű csend, amíg a kivégzőosztag újratölt* (1998) cím kissé hatásvadászó és némi (megjátszott?) üldözési mániáról tanúskodik. Ebben a kötetben, valamint *A száműzött nyelv* (2001) címűben is főleg külföldön elmondott beszédei, cikkei, valamint a vele készült interjúk vannak; nagy részük át van itatva leplezetlen magyarellenességgel.

3. Az érvényesülés útjai

Továbbképző tanfolyamot tartottak Bukarestben a pionír egységparancsnokoknak 1970 tavaszán. Egy ilyen parancsnok az egész iskola pionírtevékenységét irányította (a pionír magyarországi

megfelelője: úttörő), feladata volt segíteni, összehangolni az osztályfőnökök (osztáparancsnokok) által a gyermekekkel szervezett órán kívüli tevékenységet.

„Parancsnoki” minőségemben nekem is a román fővárosba kellett utaznom. A Bihar megyéből küldöttek jegyei egymás mellé szóltak, így már a vonaton összejött a bihari csapat. Igen jó hangulat alakult ki köztünk, a továbbiakban együtt jártunk a bukaresti pionírház előadásaira, gyakorlataira, sőt gyakran magáncélú városnéző kiruccanásokra is. Heten voltunk („mint a gonoszok”): három magyar és négy román. A magyarok között volt egy Neumann Ottó nevű fiatalember is. Tulajdonképpen fel se figyeltem a családnevére, mert számomra – és tapasztalatom szerint Erdélyben általában – az úgynevezett zsidókérdés nem létezett. Akkor talán még meg se fogalmaztam magamnak, de az én világomban a magyart nem a vér tette, hanem a kultúra, s ha valaki még valami más *is* volt, annak előtte nem volt semmi jelentősége. Amikor Nagyváradon először látogattam meg N. O.-t, és megismertem a családját, érdekes élményt jelentett számomra az édesapjával való találkozás, aki olyan volt, akár egy ószövetségi pátriárka.

Neumann Ottóval jó barátok lettünk, a barátság néhány éven át tartott, és pontosan nem is tudnám megmondani, miért hült ki lassan. Talán magánéletünk megváltozása is közrejátszott benne.

Akkoriban mindketten elhelyeztünk néha egy-egy cikket a nagyváradi Fáklya napilapban. Egy alkalommal megdöbbenve láttam az ő nevét egy Axente Sever nevű román nemzeti hőst méltató írás alatt, aki az 1848-as forradalom idején a román ellenforradalmi csapatok egyik véreskezű vezére volt, és többek között nyolcszáz nagyenyedi magyar civil lakos lemészárlásáért felelős. (Persze az újságban erről szó sem volt.) Amikor N. O.-val ezt követően találkoztunk, azzal védekezett, hogy hiszen a szerkesztőség felkérte, és valaki úgyis megírta volna a cikket. A kérdésre, hogy „de miért éppen te?”, kissé elrestellte magát.

Nagyon hosszú ideig nem tudtam semmit róla. Néhány éve a kezembe került egy Magyar Hírlap-beli cikke, amelyben Tökés László püspököt támadta meg gonoszul. Nyilván az történt, hogy Neumann áttelepedett Budapestre, és ez az írás lehetett talán a „vizsgadolgozata” a baloldali, lényegében SZDSZ szellemiségű újságnál. Azóta rovata van a Magyar Hírlapnál, és az egyházi kérdések (főleg a történelmi egyházakkal szemben ellenséges) szakértője. De hát meg kell élni, ugye. Vajon mindegy-e milyen áron?¹

Csak most, utólag tudom igazán felmérni, az eseményeket visszapergetve felismerni, hogy Ara-Kovács Attila, akivel hajdan együtt készítettük Nagyváradon az Ellenpontok című szamizdat lapot, milyen alaposan kidolgozott stratégiával készült magyarországi pozíciófoglalására. Csak nemrég értettem meg, mire utalt a nyolcvanas évek közepén Budapesten, ahol akkor mindketten éltünk, amikor – látva milyen lelki mélypontra vagyok – valami olyasmit ajánlott, hogy politikai tevékenységbe kellene fogjak, ki kellene dolgoznom a magam politikai szerepét, és akkor minden sokkal könnyebb lesz. Nem egészen értettem, hogy javaslata mire vonatkozik, de úgy véltem, követendő mintaként talán az Erdélyi Magyar Hírügynökségre gondol, amit ő alapított Magyarországra történt áttelepődése után, és amit Hámos Lászlóék (a HHRF²) erkölcsileg és anyagilag támogattak. Csak a kommunizmus összeomlása táján kezdtem észrevenni, hogy nem erről volt szó. A magyarországi úgynevezett demokratikus ellenzék, amely számomra csak tiszteletreméltóan bátor kommunizmusellenes társaságot jelentett, az ő szemében kezdettől fogva politikai szövetséges volt eljövendő pályafutása és megélhetése szempontjából. Már önmagában az a tény is, hogy szamizdatot alapított, előnyt biztosított számára, és segítette a társaságba való befogadását. Mint tudjuk, ma az SZDSZ tagjaként (noha az utóbbi tizenöt évben megjelent írásai hozzáértéséről nem, csak tendenciózus politikai irányultságáról tanúskodnak) helyettes államtitkár a mostanra szelíd szocialistává lett Kovács László minisztériumában, akinek „egész bandájáról”, vagyis az MSZMP funkcionáriusairól ezelőtt tizenöt-húsz évvel csak gyűlölettel tudott beszélni.³

---

¹ Bár az elmondottak az érvényesülés útjairól sokat elárulnak, azért a nevezett személy képe nem egyszínűen sötét. Például a magyar állampolgárság megadásáról tartott 2004. december 5-i népszavazás előtt Neumann Ottó egy szép és becsületos cikket írt erről a kérdésről. Lásd: Színvallás, *Magyar Hírlap*, 2004. október 20. Az írás világhálós címe: http://www.magyarhirlap.hu/Archivum_cikk.php?cikk=89594&archiv=1&next=0 (T. K. A. – 2007.)

² Hungarian Human Rights Foundation = Magyar Emberi Jogok Alapítvány

³ Ara-Kovács Attila jelenleg az SZDSZ külügyi irodájának a vezetője. (T. K. A. – 2007.)

Bizony nem mindegy, hogy az ember kikkel cseresznyézik. Miután Csoóri Sándor *Nappali hold* című esszéjét némelyek (elég sokan vannak) antiszemita írásnak kiáltották ki, Mészöly Miklós is azok között volt, akik nyilvánosan elhatárolódtak a szerzőtől. Ezt követően talán maga is meglepődve vette észre, mennyire megnőtt külföldön a művei iránti érdeklődés. Addig is fordítottak néha tőle, de a termés csak most lett gazdagsággal terhes. Azelőtt félig-meddig még csak holmi *pusztai írók* közé tartozott.

Kertész Imrét a németek támogatták a Svéd Akadémiánál. És mily véletlen: éppen akkor négy svédre fordított könyvének példányai álltak készenlétben a Norstedt Kiadó raktáraiban! Kétség nem fér hozzá, hogy a díj odaítélése politikai döntés volt, hiszen a szerző írásainak művészi értéke elenyésző.

Esterházy Péter egy társaságba tartozik Kertész Imrével. Közös könyvük is jelent meg, voltak együtt író-olvasó találkozókon, legalább is Ausztriában. Évekkel ezelőtt a göteborgi helyi újságban egy egész oldalas interjú jelent meg Esterházyval, aki éppen itt járt egy könyvkiállításon. Az interjúnak az egyik válaszából kiemelt, az ő hova(nem)tartozását látványosan hirdető, ugyanakkor fennhéjázóan gögös címe volt: *Az én hazám a könyvtár*. Valójában ő lett volna illetékesebb a Nobel-díj elnyerésére. Mert ha a jelleme nem is, de a tehetsége legalább nemesféműből való, nem pedig holmi olcsó ötvözetből. De úgy látszik, nem volt elegendő „politikai súlya” hozzá.

4. Vissza Auschwitzhoz

A szindróma

A haláltábor-élményt mindenki súlyos lelki teherként cipeli, általában egész életén át. Nem lehet tudni, a sárga csillag kötelező viseletének társadalmi légköre, a deportálás, a Birkenauban, de főleg a Buchenwaldban és Zeitzban átéltek mennyire befolyásolták Kertész Imre további közérzetét, személyiségét, egész életét. A lelki traumáknak túlélő szindróma néven számon tartott következményeit (l. Várnai György: A holocaust késői pszichoszomatikus és pszichoszociális hatásai, In: Thalassa, 1994, 1-2; 147-159. o.) gazdagon megtaláljuk Kertész íásaiban. Ne tévesszük szem elől, hogy könyveiben mindig csak róla van szó, másról, mint magáról lényegében nem is tud beszélni. Ezt elméleti szintre is emeli: „...én arra a belátásra jutottam, hogy csupán egyetlen valóság létezik: önmagam, s hogy ebből az egyedüli valóságból kell megteremtennem egyedüli világomat.” (*A gondolatnyi csend...*) Mert „szinte minden tudás hiábavaló, ami nem közvetlenül önmagunkról való tudás”. (*Gályanapló*)

Félelem, rettegés, a biztonság elvesztése. „...Érzem, hogy mindenfelé csapdák nyílnak meg a lábam alatt, hibát hibára halmozok; minden észleletem, minden, ami körülvesz, arra szolgál csupán, hogy ellenem támadjon, kétségbe vonjon, aláaknázza valószínűségemet. (...) Azt gondolom, sosem hittem igazán a létezésemben.” (*A kudarc*); 1980., ösztöndíjjal Kelet-Berlinben: „Az Alexanderplatzon a »Bowling«. Teke a szuterénban. A dörgő visszhangok, a falakon csattogó, fülsüketítő üvöltözés. Olykor azon kapom magam, hogy félek.” (*Gályanapló*); „A hirtelen beállt sötétség egy forró estén, az erdők alján, a Zugligeti úton. A rám szakadó magány és szorongás. A kerítések mögött baljóslatúan felüvöltő kutyák; valahonnan elsütött légpuskák apró, gonosz csettintései. Gyakorlatoznak. Kik? Miért? Miféle ellenségek vesznek körül?” (*Valaki más*)

A személyiség elsivárosodása, az érzelmi élet leépülése: „... mintha valaki mindig visszalökdösné a tollamat, amikor az bizonyos szavakat készül leírni, úgyhogy végül a kezem más szavakat ír le helyettük, amely szavakból egyszerűen sosem kerekedik ki a szeretetteljes ábrázolás, egyszerűen talán mert félok, hogy **bennem nincs szeretet**, de – uram isten! – ugyan kit is szerethetnék én, és ugyan miért. (...) már rég nem törekszem arra, hogy úgymond, összhangban éljek az emberekkel, a természettel, vagy akár csak önmagammal is, mi több, ebben egyenesen valami erkölcsi nyomort látnék, valami undorító perverzítást, mint egy ödipális viszonyban vagy két rút testvér közti vérfertőzésben.” (*Kaddis...*)

A közösséghez fűződő kapcsolat lehetetlensége. „A gyötrelmes külvilág. Napokig hurcolok egy levelet az aktatáskámban, csak hogy ne kelljen bennem a postára, emberek közé, sorban állni. Életem az élet kerülése, nem egyéb menekülésnél, bujkálásnál, illegalitásnál és tiltakozásnál. Mit fejez ki? Az ittlét elképesztő erőszakátételt, ezt a valamely abszurd merénylet létrehozta felfoghatatlan és mindenekfölött természetellenes állapotot.”; „A csendes elégedettség, hogy teljesen idegen vagyok hazámban, idegen az emberek közt, idegen a világban. Feladatokat egy másik világ küldöttéként

teljesítem – miközben e másik világról sem tudok semmi pontosabbat: legföljebb annyit, hogy nem létezik.” (*Gályanapló*)

Szadisztikus fantáziaképek. A villamoson utazva egy katonát pillant meg, aki rendkívül ellenszenves számára. Rögtön meglódul a fantáziája: „Lerítt róla a sadista. Altiszi rangjelzés. Arany pecsétgyűrűjével állami felháborodásában bele fog vágni egy arcba, egy szájba, amelyből hirtelen bőven, megállíthatatlanul patakzani kezd majd a vér.” (*Gályanapló*)

Ezek a tünetek sokszor keverednek egymással, és az olvasó számára igencsak megdöbbentő, hogy az ilyen élmények leírását nem követi semmilyen racionalizálás, a távolságtartó tudat megnyilvánulása, amelyik (be)látja, hogy itt csak az idegek játékáról van szó. Az értelem hallgat, esetleg az ész kap szót ideológiák építésére, amelyek nem magyarázattal szolgálnak a tünetekre, hanem igazolják, „törvényesítik” azokat.

Az említett kelet-berlini tartózkodásáról jegyzi le Kertész a *Gályanapló*ban: „Az emberek anyagszerűen, mint valami pépszerű, fullasztó massa betöltik a kövek közötti réseket (...). Ennek az embermasszának az erkölcsé, nekem legalább úgy tűnik, már csak az illem, kordában csupán lehetőségeinek jól ismert határa tartja. Érthetetlen, hogy minden éjszaka nincs tömegmészárlás, gyűjtogatás, vérfürdő és rablás: reggel aztán ki-ki bemenne a munkahelyére.” Indoklás nélkül, ránézésre megállapítani az utcán látott embertömeg tagjainak erkölcsét kissé különös vállalkozás. Közben mintha az itt leírt, bár be nem teljesült szörnyű lehetőség az életnek természetes tartozéka lenne, hiszen „lényegében minden történés tényleg rémtörténet...” (*Az angol lobogó*)

A tünetekhez tartozik a depresszió is, amire gyakran, sőt előszeretettel utal. Magához való viszonyulása néha az önsajnálát és -sajnálattás formáját ölti, mint egy szigligeti (gyakran időzött ott az írószövetség alkotóházában) esti séta rövid leírásában, amikor néhány természeti kép megjelenítése után váratlanul megjegyzi: „És egész lényem hangtalan, láthatatlan, csillapíthatatlan zokogása.” (*Gályanapló*) Ez akár színpadias formát is ölthet: „A karosszékben ülve s Hesse *Demian*-jét olvasva, hirtelen kinyúló kezem az alábbiakat firkantja gyorsan egy apró számlacédulára: «Ijesztő, mennyire nem érdekel a lény, aki vagyok».” (*Valaki más*)

Valóban levezethető-e vajon az illusztrációkban rejlő tünetek az átélt élmények maradandó utóhatásaiból? Hiszen végül is bő kilenc hónapi fogolyéletének nagyobb részét kórházban töltötte, ahol elviselhetőbb körülmények uralkodtak, mint a munkatáborban. Előbb láttuk már, hogy a *Sorstalanság* főhőse hogyan viszonyult például az auschwitzi gázkamrákhoz, majd nem hiszünk a szemünknek, amikor új táborba költöztetésével kapcsolatban később ezt olvassuk: „Buchenwaldot én is hamar megszerettem”. (*Sorstalanság*) Úgy tűnik tehát, hogy a lelki sérelem nem lehetett igazán mély. Persze – legalább elméletben – ez a benyomás is lehet a túlélő szindróma egyik tünete: a traumák szavakban történő megfogalmazása képtelenségének a következménye. Lehet, hogy Kertész e könyv írásának tizenhárom esztendeje alatt mindenekelőtt ezzel viaskodott. Az eredmény (a kirívó érzélemmentesség, a több ízben is előforduló, a helyzethez nem illő megfogalmazás) mindenesetre azt tanúsítja, hogy ez a küzdelem (ha volt) eredménytelen maradt.

Korábbi gyökerek

Kertész Imre több helyen is vissza-visszatér a gyermekkorára, amelynek rendkívül nyomasztó emlékeit hordozza magában. Önmagában az is megviselte, hogy szülei elváltak, de egyikükkel sem alakult ki jó kapcsolata. Konkrétumokat nem tudunk meg tőle, csak a helyzet általános leírását nyújtja. „...mit sem tudok arról, hogy szerettem-e” – írja apjáról – „tény viszont, hogy sokszor őszintén, szívből sajnáltam: de ha ezzel, hogy olykor nevetségessé tettem, és ezért megsajnáltam, ha tehát ezzel – titokban, mindig csak a legnagyobb titokban – megdöntöttem az apai uralmat, a tekintélyt, az istent, akkor nemcsak ő – apám – vesztette el a hatalmát fölöttem, de én is vacogtatón magányossá váltam (...). Zsarnokra volt szükségem, hogy világrendem ismét helyreálljon (...). Igen, akkor, a gyerekekkel, a neveltetéssel kezdődött megbocsáthatatlan megtöretésem. (...) Auschwitz (...) nekem az apa képében jelenik meg, igen, az apa és az Auschwitz szavak bennem egyforma visszhangot vernek...” (*Kaddis...*) Szörnyű szavak ezek. Az államot, az iskolát, a hittanórát, a szüleit hibáztatja általa sorstalannak tekintett sorsáért: „Mindenfelől bekerítették, birtokba vették tudatomat: neveltek. Hol szerető szóval, hol szigorú intelmekkel lassacskán megérleltek rá, hogy kiirtsanak. Sosem tiltakoztam, iparkodtam megtenni, ami tőlem telt: bágyadt jóakarattal ajultam bele jólneveltségi neurózisomba. Egy szerényen igyekvő, nem mindig kifogástalan előmenetelű tagja voltam az életem ellen szótt hallgatag összeesküvésnek.” (*A kudarc*) „A környezetem értékeit elfogadni, a magaméit

ocsmányságoknak látni. Ebből következett minden csőd. Hogy feladataimnak nem tudtam (vajon akartam-e?) eleget tenni. Állandó álmoság, tompaság, figyelmetlenség, külső-belső meggyőződés hiány, szakadatlan hazugság, menekülés, nem is: bujdosás. Totális alkalmatlanságérzet. Mindez soká, igen soká, mígnem, úgy 26-27 évesen elkezdődött bennem »az ércablák szétzúzása.« (Gályanapló)

Felnőttkori életérzését akár ezekből az élményekből, berögzöttségekből is eredeztethetjük, és a gyermekhez való viszonyulását is megvilágítják. „Sohasem tudnék egy másik ember apja lenni.” (Gályanapló) „»Nem!« – sosem történhet meg egy másik gyerekkel, ami velem megtörtént, a gyerekkor...” – kiált fel. „Családok, gyűlöllek benneteket!” – olvassa gyermekkori idézetgyűjteményének egyik céduláján. (Kaddis...) Teljesen hiányzik belőle a vágy a gyermek iránt, a szeretet is: a mindenfelé „üvöltöző” gyerekek miatt azt mondja az angyalföldi lakótelepről: „akár egy keltetőtelep”. Szerinte az újszülöttnak „az anya testéből, a nemi szervén keresztül” történő világrajövetele „botrányos és cseppet sem természetes” esemény. (Gályanapló)

A belső meggyőződés előbbieken említett gyermekkori hiánya ma is kíséri. A *Valaki más* című könyvében az önmagának feltett kérdések egyike: „az élet erkölcsi minősége – a törekvés, hogy *jobbak* legyünk – kategória-e még egyáltalán, amelyben érdemes még gondolkodni”? Így folytatja: „erről sincs *véleményem*, ezt a kérdést is csak *megtestesíteni*, a választ pedig csak élni, csak *gyakorolni* tudnám, anélkül, hogy én magam valaha is megtalálnám...” Ez kitérés az állásfoglalás elől.

Emberi kapcsolatainak zavara is korán jelentkezett. „Behatóbb analízis kimutathatná, hogy gyerekkori verekedési hajlamomban alapjában véve a kapcsolatteremtés problémáját kell látni. A legegyszerűbbnek valami könnyed brutalitás mutatkozott. Erősz működött-e már? Vagy csak a korai felismerés, hogy nekem mindenki probléma – az, amit Sartre így mond: a pokol a többiek?”

Figyelemre méltó, amit egy gyermekkori élményéről, az „idegenségérzésről” mond. Ez az érzés „lényegében állandó kísérőm az életben, de akkoriban szinte veszedelmes módon kísértett, (...) egyszerre voltam tőle pattanásig feszült és a tehetetlenségig ernyedt. Jól megalapozott idegbántalom ez, nem holmi képzelődés...” Ilyenkor „teljes bizalmatlanság fog el (...) a magam és a környezetem valóságos létezése iránt...” Ez az „idegenségérzés», a teljes idegenbevetettség állapota (...) szintiszta otthontalanság, amely azonban semmiféle elhagyott vagy rám várakozó otthonról nem tud és nem tudat...” (Kaddis...) Amikor a felnőttkori idegenségérzéséről beszél, megfélekedezik a gyerekkorából ismert hajlamairól, és a magyar társadalmat okolja érte.

Szakember legyen a talpán, aki ki tudja bogozni, hogy Kertész egész magatartásában mennyi a gyerekkor és mennyi a lágerélet traumáinak a jelentősége, továbbá mi az, ami feltehetően alaptermészetéből származik. Aki részleteiben meg tudja fejteni, mire utal a Nobel-díjas író a következő feljegyzésében: „Írni, hogy ne látsszam annak, aki vagyok: meghatározottságok végterméke, véletlenek hajótöröttje, egy biológiai elektronika kiszolgáltatottja, jellemem kelletlen meglepettje...” (Gályanapló)

Az írói döntésig

Magyarországra 1945-ben visszatérve befejezi a középiskolát, és újságíró lesz. A budapesti díszpolgári cím átvételekor elmondta, hogy a háború után "a legnagyobb reménységek három éve" a boldogságot jelentette számára. (Ez kissé ellentétes azzal, hogy máshol „a változatlan s mind változatlanabb, mintegy a zezugokból előbújó s aztán mindenre rátelepedő félelemmel teli” akkori szerkesztőségéről beszélt. – lásd *Az angol lobogó*) Nézetei ebben a korban természetesen baloldaliak. Egy „okos és jól megírt” könyvből megtudja, hogy „az egész világ egyetlen rugóra jár, s ezt úgy hívják, hogy az osztályok harca. Boldog megnyugvás, lelkes biztonságérzés” fogta el. (*A gondolatnyi csend...*) Öszintén bevallja, hogy az akkor folyó kirakatperekekkel kapcsolatban semmiféle erkölcsi felháborodás nem fogta el: „Nem emlékszem, hogy éreztem, és ezt nem is tartom valószínűnek, egyszerűen azért nem, mert semmiféle erkölcsöt nem éreztem – sem magamban, sem magam körül –, aminek a nevében felháborodhattam volna.” (*Az angol lobogó*)

Egy idő után kiderül, hogy az újságíráshoz nincs tehetsége, ezért elbocsátják. (Kertész szerint azért, mert ekkor nyílt ki a szeme. Ezt persze nem ilyen egyszerűen, hanem magas szintű eszme-futtatással, áttételesen hozza az olvasó tudomására.) Fizikai munkás lesz, majd elviszik katonának. 1953-ban szerel le, és ettől az időtől kezdve szabadúszó. Mindmáig. Eleinte nyomorog, hiszen nem ír, a felesége tartja el vendéglői fizetéséből, de a barátai is segítik. A fáma szerint voltak barátai, de ezek a

könyveiben nem szerepelnek, egyedül egy M. betűvel jelölt egyént említ néha a későbbi időkben, aki a kocsijával szokta hordozni őt.

Mint ahogy egyes írásaiból, például a svéd akadémián elmondott székfoglaló beszédéből megtudjuk, valamikor '55 táján egy elhagyott folyosón hallucinációja támad, mintha százezrek masíroznának mögötte-mellette. Ekkor átélte a tömegbe olvadás önfeladó mámorát, ami olyan tiltakozást váltott ki belőle, hogy „egzisztenciális föleszmélésre” készítette, és megvilágosodott előtte az elmúlt tíz zavaros benyomású esztendő, ami nagyrészt „a sztálini terror szörnyű ígézetében” telt el. (Úgy látszik, a negyvenes évek végi említett tudatosodása végül mégiscsak nyomtalanul múlt el fölötte.)

A *Haza, otthon, ország* című előadásában (München, 1996, lásd *A gondolatnyi csend* c. kötetben) elmondja: „Hatvan évig éltem egy országban, ahol – eltekintve az 1956-os felkelés két ragyogó hetétől – mindig a deklarált ellenség pártján álltam. Amíg saját országom a náci Németország oldalán harcolt, minden reményemet a szövetséges hatalmak fegyvereibe vettem, később, az úgynevezett szocializmus időszakában az úgynevezett kapitalisták győzelmét kívántam, vagyis a demokrácia győzelmét az egypárt fölött.” Ez volt a helyzet tehát hatvan álló esztendeig, vagyis 1989-ig. De vajon hogyan állt a demokrácia pártján, ha 45 után kommunista volt, és csak '55-ben ismerte fel addigi helytelen köldöknéző magatartását? A két változat közül az egyik nem felel meg a valóságnak. Tippetünk, melyik lehet az igaz?

Az 1956-os forradalmat és szabadságharcot többször is megdicséri (egyszerre legtöbb két mondatban). Ez az ő számára is kockázattal terhes periódus volt. Ugyanis majdnem belekeveredett a rádió ostromába, mert a Bródy Sándor utca egyik közeli épületében az Olasz Intézet nyelvkursusára érkezett éppen akkor, és a nagy felfordulásban alig tudott ép bőrrel meglépni. Az utcán zajló események egyébként nem nagyon zavarták, mert éppen akkor annyira belemélyedt egy Goethe- és Tolsztoj-tanulmány világába, hogy másra nemigen tudott figyelni. Viszont, mint vallja: „az utcán zajló események igazolták a Goethe- és Tolsztoj-tanulmányra fordított fokozott figyelmemet, az ezekben a napokban az utcán zajló események ezúttal valóságos és cáfolhatatlan értelmet adtak a Goethe- és Tolsztoj-tanulmányra fordított fokozott figyelmeknek.” (A kiemelések K. I.-től) Be kell vallanom, hogy e mondat mélyen szántó gondolati tartalma fölött még sokat kell töprengennem, amíg egészen felfogom. Egyébként ő huszonhét éves volt akkor.

'56-nak mégis revelációs hatása volt rá: leverése „felelevenítette és szinte érzékletesen jelenvalóvá varázsolta” benne „azt a múltat, amit az emberi természet kegyelméből és a lét józan parancsszavára már-már” elfelejtett. Vagyis eszébe juttatta a német haláltáborokat, és 1960-ra, tehát négy esztendő alatt megérett az átélt élmények megregényesítésének gondolata. E kérdéssel ő azt írja, hogy noha nagyon vágyott disszidálni, mégsem tette, s ennek okáról így vall: „kétféle totalitarizmus élettapasztalataival eltelve, piros tintájú reklám golyóstollamból, akárcsak egy vénámba lökött kanül lenne, patakzani kezdett a papirosra a pirosba mártott szöveg. Írni kezdtem, és éreztem, hogy ezt a tevékenységet nem is akarom abbahagyni. Márpedig ha elmegyek innen, ahol az emberek az én nyelvemen beszélnek, jól tudtam, soha többé nem fogok írni.” (*A gondolatnyi csend...*) Teljesen homályos, miféle szöveg patakzott már '56-ban a tollából, hiszen a *Sorstalanság* című regényének csak 1960-ban fogott neki, és még azután se nagyon beszélhetünk kifejezetten patakzásról, hiszen a könyvet tizenhárom éven át írta. Beszél ő ugyan, kissé szégyenlősen és restelkedve, valami vidám írásokról, de címüket könyveiben soha nem említi, és ezek minden bizonnyal nem a két totalitarizmus tapasztalatait hasznosították. Magam csak egyikük címét ismerem, a *Csacsifogatét*, amely hatalmas siker volt, és sokat játszották Magyarországon, de Kertész valami miatt nem számítja írói sikerei közé, és vele kapcsolatban csak az általa szerzett (jelentős) jövedelemről tesz említést. Egy tévéinterjújában állítólag kijelentette, hogy a *Sorstalanság* című könyvét ennek köszönhetően tudta anyagi gondok nélkül megírni. Most ugyan éppen viszály robbant ki a darab körül, mert az '56-ban Nyugatra távozott akkori jó barátja, Bán Pál, visszaköveteli a darabot, amit disszidálása miatt akkor nem játszhattak az ő nevében. A dologban majd illetékesek fognak dönteni, de ha valaki végigolvassa Kertész könyveit, nehezen tudja elképzelni, hogy valamikor is könnyed és vidám művet tudott volna írni.

Kertész Imre „belső emigrációba” vonul alkotni, bár a Csacsifogattal kapcsolatos reprezentációra biztosan kimozdul hazulról. Például 1962-ben Kelet-Németországban is járt a színtársulattal, de – érdekes módon – a már egy éve vezetett Gályanaplóban erről elfelejtett említést tenni. Belső emigrációját a politikai ellenállás egyik módozataként szemléli, ez passzív szembeszállás a kádári

rezsimmel. Ahogy írja: „Olyan forradalmár vagyok, aki gyűlöli a fennállót, s mit sem tesz a megdöntéséért.” (*Gályanapló*)

Munkaideológia

Kertész a svéd tévé kettes csatornáján 2002. december 9-én sugárzott interjúbán a depressziójának kezelésére vonatkozó kérdésre kedélyesen azt mondta, hogy miért akarják őt meggyógyítani, hiszen a depressziója, pesszimizmusa nélkül nem tudna többé írni. Egy vallomásszerű idézet tőle: „... alattomban létrehozom, valósággal megteremtem az eltaszított anya-fia helyzetét és szerepét, vélhetően a vele járó igen sajátságos, ha kissé nem restelleném, azt mondanám: élvezetes fájdalom miatt, amelyre a munkám szempontjából, úgy látszik, föltétlenül szükségem van...” (*Kaddis...*) Viszonyulásának vitán fölül van valami határozott mazochisztikus jellege: „Súlyos depresszió. Jólesik. A pusztítás gyönyöre, ez a sajátos kielégülés, sőt boldogság a maga módján. A boldogtalanság végső soron boldogság, természetesen. Amennyiben élvezhető, márpedig az. A boldogtalansághoz is libidó tapad.” (*Gályanapló*) (Már akinél.) Szerinte „A kudarc ma az egyetlen beteljesíthető élmény.” (*Gályanapló*)

Egy őszinte pillanatában felteszi magának a kérdést: „... miért nem az élet inspirál, miért keresem az inspirációt a megaláztatásban, a reménytelenségben, a halálban? Vagy nem alapvető morális elfajulás ez, van benne valami igazolható?” A következő mondatban az élet milyenségére hivatkozva keres önigazolást. (*Gályanapló*)

Egy másik ilyen pillanatában a siker titkát nem csak a szenvedésben keresi: „Csak az tart ki, akiben elegendő gyűlölet és megvetés ég; aki, hogy úgy mondjam, bosszúból tartja fenn magát és váltja be tehetsége ígérését. Néha érzem magamban égni a gyűlöletet is, a megvetést is; de félek, nem eléggé kitartó érzések ezek bennem, hogy vigyem is általuk valamire.”

Jó lenne tudni, hogy kít, kiket gyűlöl és vet meg, hogy többre vihesse ezáltal.

Rendkívül különös jelenség, ami Kertészben a siker pillanataiban történik. Három esetet megőrzött a *Gályanapló*. A *Sorstalanság* 1975-ös megjelenésére még visszafogottan reagál: „Őszintén magamba néztem: szabad vagyok és üres. Semmit sem kívánok, semmit sem érzek. Legfeljebb az eljárás szégyenét valamelyest. – A trombiták elnémultak. »Győztünk!« – sóhajtott a hadvezér, és meghalt.” Tizenkét évvel később, amikor értesül, hogy az egyik budapesti kiadó nyomdába adta *A kudarcot*, egy másik pedig szerződést küldött neki a *Kaddisra*, az ezt megemlítő bekezdést így folytatja: „Rossz életem tömény mocsárrá rohadt körülöttem, amelyben szakadatlanul cuppogok, taposom, taposom, mintha mennék valahová, fejemet körbeforgatom, majd előrekémlelek, magasra emelt kezemben aktatáska, benne néhány papírfoszlány, egyik-másik megkezdett vagy már befejezett munkámhoz tartozó, már számomra is érthetetlen írástörredékekkel, és cuppogok, cuppogok, míg csak tésztává nem dagasztom e lápot, vagy bele nem ragadok, vagy pedig hirtelen föl nem hígul a lábam alatt, hogy végképpen elsüllyedjek benne.” Három év múlva (1990-ben) megjelent a *Kaddis*. A tény említése után még néhány közömbös megjegyzést tesz, utal az egyik fordítására is, majd váratlanul ez következik: „Nyomasztó előérzetek, anarchia, örület, halál. Salvador Dali véresre facsart mellei, zúzott csontjai, deformált koponyái, torz alakjai. Köröskörül forró borzalom fortyog. Lelkifurdalások, életbűnök stb. Rövid éjszakák. Kételyek, értelmetlen szemű körültekintés. A félelem kering ereimben.” Az ilyen képek ennyire töményen csak a siker pillanataiban keletkeznek. Olyan ez, mintha minden jót, ami az életében történik, szinte perverz módon valami rosszal, valami szörnyűvel kellene ellensúlyoznia. Érdekes lenne tudni, hogy most, a Nobel-díj elnyerése és átvétele körüli időkből milyen (az előzményeket tekintve, feltehetően borzalmas) hangulatú és tartalmú szövegeket jegyzett be a naplójába.

Auschwitz monumentalitása

Kertész Imre újra rátalált tehát Auschwitzra, a feledése széléről hozta vissza a szocializmusnak és az orosz uralomnak az '56-os forradalom és szabadságharc leverésével biztosított magyarországi folyamatossága. Első könyvének megírása, majd megjelenése az egész kérdéskört még fontosabbá tette számára, és így az mintegy a személyes sikere zálogává fejlődött. Ebből következően a többi könyvében is mindenekelőtt ezzel foglalkozik. *Ars poeticáját* 1985-ben így fogalmazza meg: „Messziről, messziről, mindent nagyon-nagyon messziről. Lehűteni, ami forrt, elvonatkoztatni, ami élt. Így tekinteni a világot: Auschwitz! Ó, ebben minden együtt van, ami egy jó könyvhöz szükséges!”

(*Gályanapló*) Egy tucat évvel korábban, a Sorstalanság befejezésének évében is már így fogalmazott: „...mostanában ismét rádöbbsztem, hogy semmi sem érdekel igazán, csakis az Auschwitz-mítosz. Ha új regényen gondolkodom, megint csak Auschwitzon gondolkodom. Bármin gondolkodom, mindig Auschwitzon gondolkodom. Ha látszólag egészen másról beszélek, akkor is Auschwitzról beszélek. Auschwitz szellemének médiuma vagyok, Auschwitz beszél belőlem. Mindent bárgyúságnak látok ehhez képest.” (*Gályanapló*)

Kertész szerint a holokaust – amelyet Auschwitz szimbolizál – tulajdonképpen a kétezres éves (vagyis a keresztény) európai kultúra és erkölcs összeomlását jelenti. Ennek tanulsága kiindulópont kell legyen civilizációnk új szellemiségéhez. „A holocaustot túlélte erkölcsiség tragikus világtudása, ha megőrződik, talán megtermékenyíti a válsággal küszködő európai tudatot.” (*Gályanapló*) Ezt a holokaustból született kultúra teszi lehetővé, amely révén „a holocaust mint élmény az európai tudat részévé lett” (*A gondolatnyi csend...*), és ezáltal lehetővé válik, hogy „a jövőreható realitás a szellem útján megszüljön a jóvátétel: a katarzist” (*Heuréka! – székfoglaló beszéd a svéd akadémián*). Hogy ez megtörténjen, minden egyes embernek „pontos elképzelése és tudása kell legyen mindarról, ami Auschwitzban történt.” (*A gondolatnyi csend*) Öröndetes tény, hogy „az auschwitzi fenomén nemhogy mindinkább feledésbe merült volna, hanem épp ellenkezőleg, egyre nő kulturális és történelmi fontossága”, „s ahogy távolodunk tőle, körvonalai nemhogy elenyészni nem tudnak, de kísérteties módon egyre tágulni és növekedni látszanak”. (*A gondolatnyi csend*)

Kertész panaszkodik, hogy némelyek a Gulággal próbálják Auschwitzot relativizálni. Szerinte feltehetően Nicolas Werth is ezek közé tartozik, aki *A kommunizmus fekete könyve* című, 1997-ben megjelent műben a Szovjetunióról szóló fejezetet írta, és kijelentette: „a Gulágok mind időben, mind nagyságrendben maguk mögé utasítják a légereket” (Balázs Péter cikke a könyvről – világháló). A kötet összeállítójának Stéphane Courtois-nak a véleménye szerint „a nácizmus számlájára mindent összevetve körülbelül 25 millió áldozatot írhatunk, míg a kommunizmusra ennek majdnem a négyszeresét, méghozzá a következő geográfiai elosztásban: Szovjetunió: 20 millió áldozat; Kína: 65 millió...” stb. Ugyancsak ő állapítja meg: „a holocaustot a róla megemlékezők a világtörténelem egyedi eseményének tekintik, így közvetett módon lehetetlenné teszik, hogy a hasonló (vagy még nagyobb) méreteket öltő genocídiumról az őt megillető módon beszéljünk”. (A Jamestown Foundation szerint a Gulág halálos áldozatainak a száma elérheti az ötvenmilliót.)

Kertész Imre a vetélkedés során indoklásokat keres arra, hogy Auschwitz miért fontosabb, bár nem kétféle, hogy „az emberi létből való száműzetés, a gyötrelme, az éhezés, a rabmunka, a kínhalál Recsken is ugyanolyan, mint Dachauban, és Kolima sem különbözik e tekintetben Mauthausentől”. Egyik érve az, hogy „a bolsevizmus inkább mellékesen kezelte e jelenséget, hatalmas gyakorlásának egyik szükséges eszközeként, (...) anélkül azonban, hogy kulturális jelenségként bizonyítékul használta volna az értékek relativizálására”. Bocsássa meg az olvasó, hogy nem vesztegetek szót erre az ostoba és kissé zavaros állításra. Egy másik esetben abból indul ki, hogy Auschwitzban ártatlan emberek millióit gyilkolták meg bestiálisan (mint a Gulágon is – tehetjük hozzá). Ő ezzel egészíti ki: „Ezt a képet nem zavarja össze semmilyen idegen színárnyalat, például a politikumé...” Nagyon jól tudja, hogy ez nem igaz, hiszen a németek az első koncentrációs tábor Dachauban saját hazai politikai ellenfeleik számára hozták létre 1933-ban. Kertész maga is találkozott Buchenwaldban nem zsidó politikai foglyokkal. Ezért gyorsan finomít, és a *politikum* szót mesterségesen átértelmezve csak a „mozgalom (...) szempontjából ártatlanul elítélte, de különben hithű” náci vezetőkre vonatkoztatja, mintha ezek lágerbeli hiánya lényeges különbség lenne a két emberpusztító létesítményrendszer között. Végül még egy érve: „Auschwitz tökéletesen feltárt, éppen ezért zárt és immár érinthetetlen struktúra.” Az *érinthetetlen* szó a szövegösszefüggés szerint nem csak esetleg újonnan előkerült dokumentumok felhasználásának tilalmára, hanem az összehasonlításra is vonatkozik.

A holokaust jelentőségére való kizárólagos koncentrálás azonban nem a Gulág viszonylatában a legkérdésesebb, hanem a napjaink problémáiról való figyelemelterelés miatt. Mintha az Auschwitzhoz való helyes viszonyulással az emberiség erkölcsi élete már helyre is billenne, mintha a világban nem is lenne már tömegeket érintő kegyetlenség és népirtás. Kertész Imre, „az egyén sérülékeny tapasztalatának szószólója”⁴ egy sóhajt sem szentel könyvében a szerbek által a kilencvenes években elkövetett tömeggyilkosságok és kegyetlenkedések áldozatairól, de azért a negyvenéves gyermekért sem, akik kegyetlen szenvedések után naponta éhen halnak a világban. Évente tizenötmillió! Nem

⁴ Részlet Nobel-díj bizottság jellemzéséből a kitüntetés Kertésznek való odaítélésekor.

mintha a Földön nem lenne elegendő táplálék számukra: politikai okok miatt nem jutnak élelemhez, és kell elpusztulniuk. Dél-Szudánban például százezrek halála annak volt a közvetett következménye, hogy Angliát a függetlenség megadásakor nem érdekelte a létrejövő ország etnikai összetétele, ezért a délen lakó feketéket és földjüket gyakorlatilag az északi araboknak ajándékozta.

A holokauszt áldozatait soha nem szabad elfelejteni, és természetes, hogy mindig kegyelettel gondolunk rájuk. De a velük kapcsolatos agresszív kampány nem tisztességes célokat szolgál. Mindenekelőtt a világ valódi problémáiról akarja elterelni a figyelmet. Minden bizonnyal az érvényesülés igénye volt az, ami Kertész Imrét arra készítette, hogy maga is beszálljon ebbe a kampányba. Lehet, hogy kihasználta, lehet, hogy maga is áldozat, de kétlem, hogy jóhiszemű áldozat lenne. Ki tudja, a következő sorokban talán lelke jobbik része kapott szót:

„Megértem-e valaha az életemet? Megérthetem-e? Minden ellene szól: a bennem gyökerező idegen én, az öngazoló moralista, a hazug fabulagyártó.” (*Valaki más*)

5. A magyarok

Az Árpád-híd pesti hídfőjénél egy éjjel a forgalmi lámpa pirosa megállítja azt a kocsit, amelyben Kertész Imre többedmagával utazik. Az aluljáróból tűnik fel a kopaszra nyírt fejű „horda”, egyik tagjának a kezében valami fahusáng. Nyolcan-tizen vannak. „Némán, libasorban poroszkáltak a túlvilági, ködös fényben, szomorú, vérszomjas csoport, vöröslő szemekkel, ki tudja, miféle kipárolgások közepette, emberhúsrá vadásztak. Terepszínű nadrágjaikban, akár a foltos hiénák, lomha, de kitartó gyűlölettel keresték, kit vehetnek üldözőbe, s tán nem is éhségükben, inkább csak unalmukban, szokásból, a másik élet iránti természetadta gyűlöletből. Bevallom, jeges félelemmel kívántam, hogy zöldre váltson a lámpa, mielőtt e razziazó csürhe bepillantana az autóra s felismerné rajtam a végzetes, az eltűntethetetlen jelet. Ezek az emberi lények a pokol végső látomását testesítették meg, a »puszta országot«, ahol már nem beszélnek, csak gyilkolnak, a hullákat kifosztják s az útszélen hagyják.” (*Valaki más*) Az eddigiekből már tudjuk, hogy ennek a szakmai elnevezése *szadisztikus fantáziakép*. Lehet, hogy ezek a fiúk – ha úgy adódik – valóban megvernek valakit az éjszakában, de hogy vérengző ragadozók, hullarabló gyilkosok lennének?! A külföldi olvasó, aki valamely más nyelven olvassa a *Nobel-díjas író*nak ezt a könyvét, azt mondhatja: Hát igen, vigyázzunk, mert ilyen (jobb esetben: ez is) Magyarország.

Biztosan nagy trauma lehetett Kertész számára, amikor a negyvenes évek végén kitétték az újság szerkesztőségéből. Ebből még nem kellett volna az következzen, hogy „hol megvert kutyaként, hol éhes hiénaként üvöltő, mindig szétmarcangolható eleségre éhes horda”-nak lássa az akkori magyar társadalmat. (*Az angol lobogó*) Különösen évtizedek múlva nem, amikorra az értelemnek lett volna ideje elvégezni az elszabadult indulatok indokoltságának a mérlegelését.

Münchenben tart előadást 1996-ban. Ezt mondja: „...olyan előadó áll önök előtt, akit a saját országa – Magyarország – törvényes hatóságai annak idején államközi keretek közt, lepecsételt áruszállítmány formájában egy idegen nagyhatalomnak, kifejezetten a meggyilkoltatás céljára átadtak, mivel ez utóbbi nagyhatalom – a náci Németország – jóval fejlettebb módszerekkel üzte a zsidók tömeges kiirtását...” (*A gondolatnyi csend...*) Maga is említi másutt, hogy Magyarország 1944 márciusi német megszállásakor Kállay Miklós, Magyarország törvényes miniszterelnöke a török követségen keresett menedéket. Hitler Veessenmayert Magyarország teljhatalmú birodalmi biztosává nevezte ekkor ki. A németek Horthyt a helyén hagyják, hogy a törvényesség látszata megmaradjon, de megszabják, hogy Sztójay Döme kell legyen a miniszterelnök. A legfelső szinten így néz ki tehát „Magyarország törvényes hatósága”. Kertész megfogalmazásából kiderül, hogy szerinte a magyarok is tömegesen irtották a zsidókat, de mivel a németek ezt jobban csinálták, a dolgot rájuk bízták. Meggyilkoltatás céljából küldték Németországba a zsidókat, ami azt jelenti, hogy ha nem bíztak volna ottani elpusztításukban, akkor át sem adják a szállítmányokat a németeknek, hanem a maguk primitív gyilkolási módszereihez folyamodnak.

Ezt a mocskos rágalmozást már nem lehet semmiféle szindrómával megmagyarázni. Ehhez gyűlölet és tudatos gonoszság kell. Ide kapcsolódik az a hazugság is, miszerint Kertészt azért vitték Auschwitzba, „mert úgymond Weiss Manfréd kizsákmányolta a magyar népet”. Ez is tudatos hazugság, hiszen köztudott, hogy Hitler minden Horthyval való találkozás alkalmával kifogásolta a zsidókkal való bánásmód szelídségét Magyarországon, ahol a szomszédos országok zsidó üldözőttjei, bár a zsidótörvények nehezzé tették az életüket, de legalább menedéket találtak. Német megszállás

nélkül nem került volna sor a deportálásra, mint ahogy német támogatás nélkül, demokratikusan, vagyis az emberek szavazataival soha nem került volna Szálasi hatalomra. Mégis minden akkori történés a hazugságok fondorlatos szálain a magyar népre hull vissza.

Kertész így morfondírozik: „Milyen különös. Ez az idegen nyelv, az anyanyelvem. Anyanyelvem, melyen megértem gyilkosaimat.” (*Valaki más*) Az anyanyelve magyar, tehát magyarok a gyilkosai. Eddig úgy tudtuk, hogy német haláltáborokban járt, ott volt az élete veszélyben, és lehetséges gyilkosaival való értekezéskor német nyelvtudását kamatoztatta.

Magyar Endlősügről beszél (*A gondolatnyi csend*), noha nemcsak hogy ilyen törekvés, de ilyen fogalom sem létezett soha a magyar politikában. Gyűlölettel szól Horthyról, akinek hazai dísztemetését a meggyilkolt magyar zsidók „emléke nyilvános meggyalázásaként” élte át. Pedig Horthy nélkül nem valószínű, hogy lett volna olyan magyar zsidó, aki el tudja kerülni a Németországba szállítást. A kormányzó 1944. június végén a deportálást leállította. Szerencsésebb lett volna, ha ezt hamarabb teszi – ha tudja. A Szálasi hatalomhoz jutása után Horthy is több ezer menlevelet bocsátott ki, ismételten életeket mentve meg. (Erről Ránki György történész írt, aki – mint tudjuk – magyar zsidó volt; lásd *Magyarország története 1918-1919; 1919-1945*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984., 1194. o.) Egy ismerősöm azt mondta a temetés után: azok a zsidók, akik Horthynak köszönhetik az életüket, úgy döntöttek, hogy nem mennek el a Horthy temetésére. Nem alaptalan ez a megjegyzés. Egyébként az apával egy időben temették újra a kisebbik fiát, ifjabb Horthy Miklóst is, akit amerikai katonák szabadítottak fel, akárcsak Kertészt, a Buchenwaldtól nem is olyan messze eső mauthauseni koncentrációs táborban.

Kertész Imre magyargyűlölete az utóbbi másfél évtizedben szinte látványosan növekedett; erről tanúskodnak a frissebb írásai. A legtöbb ezzel kapcsolatban idézett szövegrészt ugyanis azokból válogattam. Tulajdonképpen maga is rész vállalt abban a lassan világméretűvé váló magyarelles kampányban, amelynek hazugságok, rágalmak és gyanúsítgatások képezik a nyersanyagát. Nem kizárt, hogy ez is szerepet játszott támogatott voltának kiteljesedésében.

Kertész műveinek élvezetét, azok gondolati tartalmával való egyetértést választóvíznek tekinti: akiknek nem tetszenek, azok az antiszemiták közé sorolandók. Kertész szerint „Auschwitz az antiszemitákat tartós zavarba ejtette: Auschwitzra – a puszta helyeslésen kívül – nincs antiszemita válasz.” (*Valaki más*) De a mostani „nem az antiszemitizmus kora, hanem Auschwitzé. És korunk antiszemitája immár nem a zsidóktól ódzkodik, hanem Auschwitzot akarja.” A gondolatort lerövidítve: aki nem szereti Kertész írásait, vagy nem ért egyet velük, az szeretné megölni a zsidókat, tehát az emberiség ellensége. Ilyen egyszerű ez.

Löwy Tamás főrabbi 1999 júniusában a zsidó áldozatokért mondott ima (kaddis) alkalmával azt mondta Egerben: „még ma sincs egyértelmű magyarázat, hogy Magyarország – és benne az egyetemes kultúra olyan fellegvára is, mint Eger – miként vált a gyűlölet eszközévé, részvétlen szemlélőjévé, a pusztulás elősegítőjévé.” Tehát az egész ország, minden magyar város, nyilván az ott élő emberekkel együtt a zsidók elleni gyűlölet eszköze, pusztulásuk részvétlen szemlélője, elősegítője volt. Pedig ő is tudja, hogy a lakosságnak nem volt fogalma arról, hogy mi vár a deportáltakra. Akkor még mind a lágerek, mind a Gulág borzalmainak lehetősége elképzelhetetlen rémkép volt az emberek számára. Most utólag, a dolgok pontos ismeretében a szemükre hányni, hogy egy háborús, a németek által megszállt, az önálló döntések lehetőségének látszatával is alig rendelkező országban, ahol a Gestapónak szabad keze volt, miért nem tüntettek vagy lázadtak az akkori hírek szerint közmunkára áttelepített zsidóság védelmében – nem becsületes magatartás.

Igaza van George Kleinnak, a stockholmi Karolinska Intézet professzorának, aki Kertész Imre nagy támogatója, és hosszabb ideig tagja volt az orvosi Nobel-díj odaítéléséről döntő bizottságnak: „mindenekelőtt diskurzusra, szélsőséges hangok nélküli párbeszédre van szükség”. (MTI jelentés, 2002. dec. 8.) Egy egész lakosságot olyasvalamiért vádolni, amiről nem tehet, bizony kimeríti a „gyűlöletbeszéd” fogalmát, amit magyarul rendesen uszításnak mondunk. Ez az uszítás kettős: izgatja a zsidó lakosságot a nem zsidók ellen, de fordítva is. Hiszen ki tudja szeretni azokat, akik rágalmazzák őt?

Van olyan vélemény, hogy a militáns zsidók azért uszítanak antiszemitizmusra, hogy megakadályozzák kevésbé militáns társaik asszimilációját. A cél méltánylandó is. De ha a vélemény valóban helytálló, ki kell jelentenünk, hogy a módszer és az egész jelenség mélyen tisztességtelen.

Kertész Imre nem magyar író. Nem állhat bennünket, ne akarjuk tehát ráerőszakolni magunkat. Egyszer meg is sértődött, hogy magyar írónak nevezték. (*Valaki más*) Ő egy magyarul alkotó globalizált író, aki érzelmileg talán valóban nem tudja, hogy hova tartozik. Az érdekeit persze ismeri.

Vajon miért hazudozik tulajdonképpen magáról is, rólunk is Kertész Imre? Azért, hogy Auschwitz lángjainál a pecsenyéit süítőgethesse, s végül a legínyencebb falatot is: a nóbelpecsenyét? De hiszen ezzel meggyalázza azoknak a millióknak az emlékét, akik pedig megérdemlik, hogy tisztességes írók és más művészek emlékművet állítsanak nekik.

Egy biztos: Kertész nem „az egyén sérülékeny tapasztalatának szószólója a történelem barbár önkényével szemben”. Olyan ez a mostani Nobel-díjosztás, mint egy kísérleti aktus a világ orránál fogva vezethetőségének kipróbálásában.

6. Kívánság

Mindnyájunk számára eljön az a pillanat, amikor az élő Isten színe előtt kell számot adnunk életünkről. Isten léte nem függ attól, hogy hiszünk-e benne, és nagy baj származik számunkra abból, ha megtagadjuk Őt. Kertész Imre hitetlen, ennek számtalanszor hangot ad, sőt egyik művében (*A kudarc*) Isten nevét ismételten obszcén káromkodásba foglalja. Istennel kapcsolatos megjegyzései a teremtés csodájának, a világ működésének teljes meg nem értéséről tanúskodnak. Pedig máris más lenne a lelke és egész élete, ha legalább megpróbálná keresni Istent.

Az életben megjárhatjuk magunkat, de Isten előtt nem lehet igazi valónkat rejtegetni, hazugságainkat szépen kimódolt mondatokba rejteni, gyűlöletünket az igazságosság és méltányosság keresésének látszatával betakarni. Kertész Imre öregember, ezért olyan nagyon messze nem lehet a számadás napja, hiszen ő is halhatatlan lélekkel bír, akármit gondol is erről. Isten mindent megbocsát, amit az ember magában megítélt, mint helytelen felismert, és valóban megbánt. A magam részéről kívánom neki, hogy még idejében és eredményesen sikerüljön megvizsgálnia a lelkét, hogy földi élete végén, az igazi élet kezdetének pillanatában minél kevesebb bűn terhe nyomja. Imádkozzuk, hogy Isten adjon ehhez neki kegyelmet

Imádkozzuk mindnyájan magunkért is: tudjunk érdemesek lenni arra, hogy Isten levegye rólunk, magyarokról, számtalan ellenségünk kezét.

Megjegyzés: Kertész Imre műveit a világhálóról szereztem be, ezért az oldalszámok az utalásokban természetszerűleg hiányoznak.

(Megjelent az *Új Kéve* 2002. decemberi, valamint a *Havi Magyar Fórum* 2003. márciusi számában.)